

Stereotyp čarodějky

Vznik a rozšíření

Pronásledování čarodějnic propuká ve větším měřítku až ve 14. století⁵⁹⁹, tedy probuzení citlivosti na více než sto let po tom, co se objevily první mysticky. Mou tezí do diskuse je, že právě charisma svatých žen vedlo v průběhu oněch sta let také k zesílení senzibility vůči podobným jevům u žen, provozujících prastaré řemeslo léčitelky a čarodějky. Důkazem této citlivosti jsou mnozí současníci, počínaje snad již entu-ziastickým líčením Jakoba z Vitry začátkem 13. století.⁶⁰⁰ Později vedla samozřejmě i ke známým strašlivým důsledkům, ale až ve spojení s dalšími faktory, které se ve 13. století ještě nevyskytovaly, nebo se teprve rodily. Je třeba ovšem zdůraznit, že senzibilita, o které mluvíme, mohla být - z hlediska dějin mentality - jen jednou z více podmínek pronásledování čarodějnic, což jsme až doposud nebrali v potaz. Ke vzniku honu na čarodějnice přispělo mnoho různých příčin. Díky bádání posledních let jsou již solidně prozkoumány:⁶⁰¹

- Receptce anticko-arabské magie evropskými učenými, začínající koncem středověku. Zvýšila citlivost této skupiny, jež určovala ideologii, vůči sféře kouzelnictví, dříve přehlížené.
- Konfrontace s radikálně dualistickými naukami katarů, které představovaly dábla jako mnohem mocnějšího vládce, než tomu bývalopočátkem křesťanského středověku. Motivovala katolické teology k tomu, aby se intenzivněji zabývali démonologií.
- Scholastika, od 13. století prakticky jediná uznávaná forma katolické teologie. V ní je víra v *incubi* a *succubi*, a tudíž i v paktování s ďáblem a milování s ním, pevně zakořeněna. Směrodatné bylo učení sv. Tomáše Akvinského, který v tom navazoval na sv. Augustina. Připočteme k tomu ještě méněcennost ženy, již scholastika učila. Systematizace myšlenkových konceptů vedla učence také k tomu, aby svou "vědeckou" démonologii vkládali do lidové víry.
- Postup Svaté inkvizice proti kacířům, za něž byly považovány i čarodějnice, neboť na základě svého spolčení s ďáblem v nich byly spatřovány odpadlice od křesťanství. Když byly víceméně zničeny nejvýznamnější kacířské sekty (kataři, valdenští), musela tato organizace hledat nový cíl, aby se udržela. Byla tedy po vzoru skutečně existujících skupin heretiků zkonstruována veskrze fiktivní "sekta" čarodějnic. Zákony proti kacířům se od papeže Jana XXII. vztahují i na čarodějky. Po faktickém vystoupení nových větších sekt ve 14. století (lollardi, viklefovci) zesílila také obranná reakce vůči tzv. sektě čarodějnic.
- Zesílení státnosti vytvářením zodpovědných instancí, které měly bdít nad "poddanými" a trestat je. S tím bylo spojeno také podřízení posledních podob života, které dosud nebyly zcela christianizovány, nábožensko-morálním ideálům tohoto se státem spolupracujícího náboženství v jeho institucionální podobě. Byrokratizace, podstatná součást posilování moci státu a institucí, pak mohla podpořit představu, že i čarodějnice jsou jakožto sekta jistě řádně organizovány.
- Právní uspořádání veškerého života, které s sebou přineslo také kriminalizaci lidových forem víry a obyčejů, to jest zařazení zejména celého komplexu "magie" pod pravomoc církevních a státních úřadů, a to v obou vyznáních, jak se ustavila po reformaci. S tím spojené zavedení oficiální procedury, podle níž "vrchnost" sama stopovala zločince, místo aby čekala na upozornění, jak tomu bylo dříve. Navíc se při hledání pravdy - jako u ostatních kriminálních případů od pozdního středověku až do osvícenství - užívalo tortury, což téměř vždy vedlo k přiznání.
- Ekonomická krize od počátku 14. století, za níž obyvatelstvo ve vyšší míře vyhledávalo obětní beránky.
- Ke znejistění mužů a nepřátelštějšímu postoji vůči ženám mohlo přispět také postupně se měnící společenské postavení ženy, která byla od vrcholného středověku výše hodnocena, byť s váháním a jen částečně (ocenění ženy se ukazuje zejména v jejím právním postavení, v situaci vdov nebo v podílu na městském hospodářství; v literatuře konce středověku dokonce nečekaně sílí tendence protikladná tradičním misogynním postojům, vykazatelná v textech oslavujících dobrou ženu).⁶⁰² Je to však těžko dokazatelná hypotéza, stejně jako pokus uvést

stereotyp čarodějnice do souvislosti s koncepcí dvorské lásky, jejíž protiklad snad tento stereotyp představuje.⁶⁰³

- Jako ještě globálnější faktor znejistění je uváděn rozklad dříve pevného náboženského obrazu světa na počátku novověku.⁶⁰⁴

To byly předpoklady čarodějnického bludu, který se rozvinul koncem středověku a začátkem novověku se rozšířil po celé Evropě. Víra v magii a čarodějnictví i její právní důsledky se vyskytovaly a vyskytují ve všech předmoderních kulturách, tedy i v antice a v raném i vrcholném středověku. Hon na čarodějnice - záměrné vyhledávání a pronásledování čarodějnic ve velkém - je však časově ohraničený historický jev. Ze všech světových náboženství se objevuje jen v západním křesťanství.

Příklady mluví jasnou řečí. Ve Franské říši roku 782 hrozil trest smrti tomu, kdo by osobu mužského nebo ženského pohlaví nařkl z čarodějnictví a upálil.⁶⁰⁵ Kolem roku 1100 vydal uherský král Koloman dekret, podle něhož čarodějnice neexistují, tedy je také není možno pronásledovat.⁶⁰⁶ Naproti tomu v 15. století hrozila exkomunikace a smrt tomu, kdo by tak neučinil. Převor Wilhelm Adeline (Edleine) od St. Germainaen Laye, teolog, který popíral realitu čarodějnických sabatů, byl v roce 1453 mučen, dokud své mínění nezměnil. Zemřel ve vězení.⁶⁰⁷ V téže době inkvizitoři v Artois přiměli čarodějnice vypovídat: musely prý ďáblu slíbit, že přesvědčí lidi o tom, že sabaty se odehrávají jen v jejich fantazii.⁶⁰⁸ Tím byla tato neškodná interpretace znemožněna. Papežem doporučené *Kladivo na čarodějnice* dominikána Institoris, jehož význam pro pronásledování je dosti znám a netřeba se zde o tom znovu šířit, označuje jak známo pochybnost o realitě kouzelnictví jednoznačně za kacířství.⁶⁰⁹ Ale i reformátor Kalvín chtěl vyhnat ze společnosti všechny odpůrce upalování čarodějnic.⁶¹⁰ Právnický Jean Bodin (1530-1596), ve své době nejvýznamnější teoretik státu, požadoval, aby byli upalováni i ti, kdo nevěří v čarodějnictví.⁶¹¹ Benátský senát kolem roku 1520 zastavil inkvizitory, kteří ve Val Camonica upálili už sedmdesát čarodějnic a chtěli zahájit procesy proti neméně než 5000 dalších podezřelých. Papež Lev X. na to reagoval příkazem inkvizitorům, aby vynášeli interdikt a exkomunikaci proti každému, kdo by požadoval byť jen zkoumání nebo revizi jejich rozsudků.⁶¹² Diskuse o realitě čarodějnictví byla nebezpečná i v novověku. Trevířský profesor teologie Cornelius Loos (Callidius), který roku 1591 publikoval kritický traktát na toto téma, musel odvolat svůj názor, byl vypovězen, a přesto zemřel v žaláři.⁶¹³ Ještě jezuita Friedrich von Spee musel roku 1631 své průkopnické dílo proti pronásledování čarodějnic, *Cautio criminalis*, vydat anonymně u protestantského vydavatele, a tedy bez církevního imprimatur.⁶¹⁴

Díky nové situaci - objevení dříve neznámé čarodějnické sekty - mohli teologové zrušit platnost karolínského *Canon episcopi*, který pokládá mj. noční jízdy za smyšlenku. Jestliže v raném středověku výjimečně některý panovník (jako Karel Holý roku 823) nařídil svým exekutivním orgánům, aby samy pátraly po kouzelnících, zabíjejících jiné lidi⁶¹⁵, nevedlo to nikdy k honům na čarodějnice. Tytéž rozkazy pozdně středověkých papežů a panovníků padaly už na jinou půdu a rozpoutávaly celé laviny procesů.

Nelze popřít, že nařčení z kouzelnictví bylo v křesťanstvu už dávno předtím a stále znovu vědomě funkcionalizováno v politických rozpřích - stejně jako pomluva, že protivník je sám Antikrist. Máme pro to spoustu svědectví. Již ve sporu o investituru říkali císařští preláti o Řehořovi VII., že praktikuje magii. Papež Jan XXII. chtěl, podobně jako jiné protivníky, milánské viscontie zničit nařčením z nekromancie.⁶¹⁶ Papež Evžen IV. obvinil roku 1440 papežskou bulou vzdoropapeže Felixe V. z úzkých styků se "*stregule vel stregones seu Waudenses*", kteří byli velmi početní v jeho savojské vlasti.⁶¹⁷ Taková nařčení však byl a vždy jen útoky proti jednotlivcům; před rokem 1300 by nikoho nenapadlo předpokládat globální komplot mágů. Naproti tomu vlny pronásledování malomocných ve Francii dvacátých let 14. století a pogromy na židy v období moru 1348/1350 byly spojeny s obviněním ze spiknutí proti křesťanstvu. Tím byla připravena půda pro předpoklad existence čarodějnické sekty, objevující se v pramenech poprvé kolem roku 1375. Tak se obětními beránky stali lidé, žijící uvnitř společnosti, ne již vyobcovaní, jakými byli židé nebo nemocní leprou.⁶¹⁸ Zejména čarodějnické procesy, které způsobily velké pozdvižení, jako proti Johance z Arku (1431) nebo proti Gilles de Rais (1440), způsobily, že o tom mluvil každý, nemluvě o velkém "*vauderie*" v Arrasu (1459), kde inkvizitoři prohlásili, že třetina všeho křesťanstva jsou zakuklené čarodějnice.⁶¹⁹ Velký význam pro vznik intelektuálních předpokladů čarodějnického konceptu měl zejména basilejský koncil v letech 1431 až 1449, kde se setkal mnoho lidí. V tamním dominikánském

kláštere pak žili autoři tak vlivní v těchto věcech, jako byl Nider.

Četné scholastické traktáty, z nichž největšího rozšíření doznalo *Kladivo na čarodějnice*, měly na vzdělance působit tak, aby je přesvědčily o realitě nebezpečí, hrozícího křesťanstvu ze strany Čarujících žen a mužů. Ale co lepší znalosti antické literatury, zprostředkované humanismem, znalost Horacia, Ovidia, Petronia, Apuleia s jejich čarodějnic-kými příběhy? Nemohly snad inteligenci, fascinovanou starověkem, také přesvědčit o pravdivosti církevní nauky o skutečné existenci kouzelnic? Vzpomeňme jen Lucanova úděsného obrazu thessalské čarodějnice v 6. knize jeho *Farsalit* (jenž nicméně jasně kontrastuje s křesťanskou čarodějnici spojenou s d'áblem).

Na mnohem širší bázi vykonali tuto přesvědčovací práci početní lidoví kazatelé, často velmi známí, kteří vystupovali proti užívání magie. Jak mohly být případy velmi jednoduché a zjevně neškodné magie použity k rozpoutání pronásledování čarodějnic, to nám zřetelně ukazuje kázání Bernardina Sienského z roku 1427. Tento světec proklíná zejména kouzelné formule a věštění. "Dokonce magické odvrácení cizího kouzla je zlé: Kdo dokáže zlomit moc kouzla, ten ji dokáže i používat. Jakmile tedy takoví lidé přistoupí k loži nemocného a řeknou, že chtějí pacienta léčit, je vždycky hned třeba hlasitě volat: „Do ohně! Do ohně!“ Bernardin praví, že "každý, kdo neoznámí zločince, stává se spolupachatelem jeho zločinu, a hle: zakrátko bylo možno zahájit proces proti mnoha ženám".⁶²⁰ Pouhých šest let po smrti byl Bernardin papežem svatořečen.

dábel a čarodějnice; dřevořez z
Traktátu o zlých ženách (1490).

Již před koncem středověku vypukla na mnoha místech pravá psychóza strachu z čarodějnic, podporovaná snad obecnou náladou nadcházejícího konce světa.⁶²¹ Jinak nelze vysvětlit širokou lidovou základnu takového pronásledování. Nutno zdůraznit, že hony na čarodějnice byly sice často pořádány shora, to jest vládci, ale možná ještě častěji vycházely zdola, od lidu.⁶²² Církvi se podařilo přesvědčit lidi o tom, že kouzelnice, léčitelé a proroci žijící mezi nimi jsou ve skutečnosti čarodějové a čarodějnice, a mají tedy smlouvu s d'áblem. Lid se nicméně nechal přesvědčit docela rád. Institoris obzvláště působivě vyjadřuje tento strach ve svém dopisu starostovi a městské radě města Norimberku roku 1491: "Velice zřejmou se stala nouze křesťanstva vinou těch nehodných způsobujících velké škody na plodinách, dobytku i lidech; a je toho bezpočtu. Proto také náš nejsvětější otec papež Inocenc i jeho předchůdce Sixtus blahé paměti poslali své komisaře zvané inkvizitoři, hledače a trestatele takových osob, do všech zemí..."⁶²³ Odhlédneme-li od jeho osobní krvelačnosti, měl tento teolog pravdu v tom, že církevní a světská vrchnost mnohdy pouze reagovala na žádosti obyvatelstva o

zásah proti čarodějnickému teroru. Jistě to neplatí pro jeho vlastní činnost, jinak je však pro to dostatek dokladů.⁶²⁴ Tak například v roce 1609 pověřil francouzský král Jindřich IV. radu de Lancra pátráním po čarodějnicích v Labourdu, neboť "obyvatelé a usedlíci našeho Labourdu nám nechali oznámit a opakovaně dosvědčovali, že v řečené zemi se už po čtyři roky nachází tak velký počet čarodějnic a čarodějnů, že je jimi zem napadena takřka všude. Dělá jim to takové starosti, že jsou nuceni opouštět své domy a svou zemi..."⁶²⁵

Do jaké míry zesílil strach z čarodějnic i jejich pronásledování v novověku ve srovnání se středověkem, to nám ilustrují slova jedné větkyně, popravené roku 1587 ve věku 102 let: za jejího mládí, když se učila těmto uměním, "ještě nikdo neslyšel o tom, že by někdo pro taková slova a žehnání byl potrestán nebo upálen".⁶²⁶ Další ilustrací nám budiž prohlášení inkvizitora Ludvíka z Parama, oslavujícího svou instituci za to, že v posledních 150 letech způsobila popravení přibližně 30 tisíc čarodějnic, "které kdyby byly vyvázly bez trestu, snadno by zpustošily a přivedly k zániku celý okrsek zemský".⁶²⁷ Od poloviny 16. století se výrazně zotřil postup církevní hierarchie vůči kouzelnictví.⁶²⁸ Podle jedné novější teorie⁶²¹ by příčina toho, že pronásledování

vrcholí až v 16. a 17. století, mohla tkvět v tom, že protestantská reformace a katolická reakce na ni znamenaly jakoby novou christianizaci Evropy, která v konfesijně rozdělené Evropě podnítila kněze i světské vládce obou stran k tomu, aby se intenzivněji ujišťovali o víře svých poddaných. Oboustranná intolerance pak mohla vést k silnějším nevědomým pocitům viny, jež byly následně projikovány navenek, do čarodějnic, a v nich zničeny. Na katolické straně mohlo navíc dalekosáhlé vynucování celibátu po Tridentském koncilu podpořit obsesi sexuálními představami, jež se projevuje v nařčení z pohlavního obcování s ďáblem.

Rivalita konfesí v rozdělené Evropě neměla obecně vzato velký význam pro pronásledování - reformovaní upalovali své čarodějnice právě tak jako katolíci. Zajisté tomu může být tak, že agresivně vyřizovaný konflikt konkurujících si konfesí od druhé poloviny 16. století "způsobil konzervativní obrat v duchovním klimatu a jmenovitě návrat ke scholastickému způsobu myšlení", a proto "teoretická zdůvodnění pronásledování čarodějnic koncem 16. a v 17. století náležela k ideologické nadstavbě, která již neodpovídala skutečným poměrům v oné době".⁶³⁰ Přestože Luther kdysi optimisticky tvrdil, že vítězné tažení evangelia zahnało čarodějnice, za jeho mládí ještě tak početné (a z nichž prý některé na vlastní oči viděl⁶³¹),⁶³² lovili reformovaní ženy znalé kouzel neméně horlivě než katolíci. Sám Luther nakonec mluví jinak: "Křesťané musí vědět, že zlo působí démoni a jejich čarodějnice, a přesto je to tak Bohem uspořádáno."⁶³³ Právě v *Kirchenpostille*, zaměřené na laiky, píše Luther: "Item čarodějnice, to jsou zlé ďáblové děvky, které kazí mléko a dělají bouřku, jezdí na kozlu a na koštěti, létají komínem, způsobují ustřel, zmrzačují lidi a vysušují je, trápí děti v kolébce, očarovávají dčné a ženaté a tak podobně."⁶³⁴ V kázáních a traktátech pak důkladně dovozuje, že se čarodějnicím děje po právu, když je vrchnost mučí a zabíjí.⁶³⁵ V jedné ze svých *Tischreden* se nabízí, že je osobně bez milosti upálí.⁶³⁶ A nakonec má sám pocit, že je i se svou rodinou čarodějnicemi pronásledován.⁶³⁷ Přes to všechno byly procesy v protestantských zemích obecně vzato řidší a méně tvrdé než v zemích katolických.⁶³⁸

Čarodějnický blud začíná ve 14. století, kdy ale většinou ještě nebyly vynášeny rozsudky smrti,⁶³⁹ vrcholí v novověku asi mezi léty 1560 a 1630 a končí až ve století osmnáctém. Časově by onen vrchol mohl souviset se zhoršením klimatu koncem 16. století: po špatných žních lidé ve vyšší míře hledali obětní beránky. Nepopíratelné je, že obecně věřilo v čarodějnictví mnohem silněji venkovské obyvatelstvo, pročez bylo také mnohem hojněji než obyvatelé měst vystaveno mocenským represím.

Můžeme si nicméně všimnout značných regionálních rozdílů. Španělsko například nezažilo mezi léty 1522 a 1610 žádné pronásledování⁶⁴⁰, ve Švédsku a ve Finsku přichází až po roce 1670. V mnoha krajínách byly hony na čarodějnice obzvláště intenzivní, např. ve Švýcarsku, zatímco v jiných se téměř vůbec nevyskytovaly, např. v církevním státě, což bychom nečekali. Ač se tvrdívá něco jiného, probíhaly procesy i v oblasti pravoslavi (Rusko), ovšem v nesrovnatelně nižším počtu, jako pouhý okrajový jev.⁶⁴¹

Nenalezneme žádnou specifickou historickou konstelaci, za níž by takřikajíc zákonitě muselo vzniknout takové pronásledování; leda "určité typické konstelace ..., za nichž přednostně docházelo k vypuknutí čarodějnických procesů".⁶⁴² Nejdůležitějším předpokladem počátku pronásledování bylo zpravidla sociální napětí. Ne snad že by sociální pnutí podobného rozsahu neexistovala i dříve, nebyly však k dispozici náboženské ani právní instrumenty, které by mohly vést k zaměření na určitou společenskou skupinu, vybranou za obětního beránka. V raném a vrcholném středověku se konflikty řešily jinak, především osobní pomstou.⁶⁴³ Je známo, že intelektuálové od karolínské doby až do 12. století považovali noční lety čarodějnic nanejvýš za démonické mámení, nikoli za reálné lety na sabat.⁶⁴⁴ Teprve prostoupení teologických spisů vírou v ďábla, především spisů scholastických, zejména sv. Tomáše, příslušníka řádu dominikánů, který měl co do činění s inkvizicí, poskytlo nástroj, s jehož pomocí konstruovali intelektuálové svá vysvětlení těch jevů a procesů v oblasti lidové víry, na které shlíželi s podezřením. Démonologický koncept čarodějnictví, který zkonstruovali, pak překryl tradiční víru v čarodějnice a tradiční kouzelnickou praxi. Kázáními se tyto koncepce dostávaly i mezi laiky, takže k prostoupení obou myšlenkových světů došlo brzy i mezi lidmi teologicky nevzdělanými. Do určité míry musely tedy církevní prostředky likvidace čarodějnic samotný fenomén proti svému záměru podporovat. Navíc v pozdním středověku a za renesance všeobecně mnoho intelektuálů věřilo v

realitu magických dějů, jakkoli si k tomu konstruovali komplikované teoretické základy. V období humanismu bývala magie zpravidla provozována jako věda s démonologickou naukou.⁶⁴³ Koneckonců samotní papeži, jako mj. Klement IV., se skutečně obraceli na mágy s prosbou o pomoc.⁶⁴⁶ Dá se přitom doložit, že podle svých sil podporovali pronásledování čarodějnic.⁶⁴⁷

Pokud jde o vznik jednotlivých vln pronásledování, z hojně dochovaných materiálů nejrozumnější proveniencí je jasné dvojí: Za prvé, že se skutečně čarovalo⁶⁴⁸ (přesto, že určitý směr bádání to nechce uznat). K tomu se ještě vrátíme.⁶⁴⁹ A za druhé, že obviněním předcházely zpravidla sociální konflikty ve venkovské společnosti atd. (což potvrzují téměř všechny procesy) - nařčení z čarodějnictví bylo v tomto ohledu "kategorií hodnotící sociální jednání a sociální prestiž obviněných".⁶⁵⁰ K tomu musíme ještě připočíst mnohonásobně a mnoha způsoby doložitelnou ochotu lidí předindustriálního světa "pokládat věci podle našeho vnímání 'nezjevné' za nadsmyslové a zázračné".⁶⁵¹ Kardinál Scaglier ve svém takřka osvíceneckém spisu z roku 1635 poznamenává k inkvizičním procedurám, že lidé každou sebemenší nehodu přičítají hned černé magii a že "speciálně mladé dívky snadno dostávají strach a vyděsí se, kdykoli spatří nějaký stín, a věří, že je to démon..."⁶⁵²

Budeme-li vycházet z Ginzburgovy teze⁶⁵³ - a mluví pro ni mnohé, zvláště když existují prameny jím neuvedené, které ukazují týmž směrem⁶⁵⁴ -, pak euroasijské kontinuum, "jež zahrnuje vedle tunguzských šamanů, laponských noidů a maďarských táltos i postavy z indogermánského kulturního okruhu jako jsou kresníci, *benandanti*, uctívající bohyně noci atd."⁶⁵⁵, tvoří základnu pro rituální setkání - ať už imaginární nebo reálné - středověkých i pozdějších čarodějnic v Evropě, tedy sabatů.⁶⁵⁶ Prehistorický šamanismus a právě tak stará činnost léčitelů a léčitelek byly teprve v určité epoše smíšený s křesťanskou vírou v ďábla tak, že vznikl obraz čarodějnice jako spojenky a nevěsty démonů. Sabat tak, jak se nám jeví v pramenech, je "hybridní rezultat konfliktu mezi lidovou kulturou a kulturou učenou".⁶⁵⁷

Předpoklad, že se tedy ve výpovědích čarodějnic o nočních letech objevují prvky šamanismu, ať v něj samy věřily, představovaly si jej nebo jej praktikovaly, šamanismu, který má kořeny hluboko v euroasijské tradici, v době, z níž nemáme písemných pramenů, takový předpoklad musí být jistě a priori odmítnut zejména představiteli jistého etnografického směru, považujícího jakoukoli kontinuitu principiálně za nepravděpodobnou. Přesto tato teze vysvětluje obrazy sabatu, jak se dochovaly v pramenech, s větší pravděpodobností než dosud široce akceptovaná teze, podle níž celý tento komplex byl jen projikován, popřípadě takřka vnucen do výpovědí obviněných.⁶⁵⁸ Zdá se nepochybné, že představa extatických setkání, jež soudci později nazvali "čarodějnické sabaty", existovala již autochtonně u mnoha pronásledovaných, ať už byla vyfantazírována v transu, jako u *benandanti*, nebo (což rozhodně nelze a priori vyloučit) se taková setkání skutečně odehrávala na rituálně sektářských srazech. Bartolomeo Spina se např. ve svém spisu *Quaestio de strigibus et lamiis*, vytištěném v Benátkách roku 1523, odvolává na dva čistě náhodné očitě svědky sabatu.⁶⁵⁹ Detailní údaje o rekvizitách této ceremonie, jako jsou černé hostie, jimiž jsou plátky řepy dřevité chuti⁶⁶⁰, jistě nepocházejí z fantazie inkvizitorů. Skutečnost, že v Prusku vyslychané čarodějnice dobrovolně nebo po mučení udávaly jako místa svých setkání vždy jedině kultovní místa pohanských Prusů⁶⁶¹, můžeme snad nejlépe interpretovat ve smyslu skutečných sletů a kontinuity pohanských zvyků, přeživších christianizaci. Jestliže máme před sebou nové doklady, nemělo by tento možný pohled na historickou skutečnost znemožnit ani to, že tytéž teze šířila svého času Margaret Murray vědecky neexaktním způsobem.

Možná se tedy tato setkání přinejmenším v některých případech skutečně odehrávala - jako relikty dřívějších náboženských praktik nebo jako "vzdoropodniky" proti oficiálnímu náboženství. Jistě však nebyla výrazem "společensví solidarity" žen proti mužům. Dochovala se sice příležitostná svědectví toho, že setkání vedla ženská bytost, Diana, Herodiana, Holda, Oriente atd.⁶⁶² (možná keltská tradice⁶⁶³), ale tyto doklady jsou mizivě řídké proti spoustě těch, které v téže funkci ukazují mužskou postavu ďábla. Mimo to jsou tato "společensví" prakticky vždy smíšená, nejsou to tedy ženské skupiny. Výklad ve směru matriarchálních rysů čarodějnictví je právě takovou projekcí dnešních přání jistých skupin do minulosti, jako hledání ženského boha u středověkých mystiček. I doklady tohoto aspektu se tu a tam najdou v zapsaných zjeveních⁶⁶⁴, jsou však zcela výjimečné a představují v souboru spisů té které mysticky jen pár řádků, zatímco všude jinde se vždy mluví o mužském křesťanském Bohu, takže takové interpretace nejsou nic jiného než znásilnění faktů. Navíc jde o aspekt, který zmiňovali (rovněž docela marginálně) církevní spisovatelé - muži - o celá staletí

dříve než kterákoli mystička.

Také pokus spojovat uctívání sv. Anny, (nebiblické) Mariiny matky, s čarodějnictvím jenom proto, že se občas objevuje jako patronka nevinně pronásledovaných žen⁶⁶⁵, stojí na nohou přinejmenším hliněných.

Narůstání skepse

Jak již bylo řečeno, trvá model mystické svatosti i model čarodějnictví až do doby osvícenství, v jednotlivých případech až do 20. století. Je známo, že ještě v roce 1782 upálili ve Švýcarsku čarodějnici a jiná byla v Holandsku roku 1823 podrobena zkoušce vodou.⁶⁶⁶ Teprve pak se karta obrátila. Činí-li někdo ještě dnes to, co před dvěma sty lety dělala sama vrchnost, totiž pronásleduje-li jiné jako čarodějnice, je teď sám pronásledován vrchností. Případy takového jednání se vyskytují stále; roku 1976 zavraždili dva Francouzi jednoho léčitele, protože v něm viděli čaroděje a d'ábla.⁶⁶⁷

Postupný zánik pronásledování čarodějnic spadá příznačně do doby ubývání charismaticky nadaných žen, přesněji řečeno do doby narůstání tendence nebrat je už vážně. Druhá polovina 17. století a století 18. bývají s oblibou označovány za "věk rozumu" - věk Descarta a Voltaira; a v základu vývoje obou jevů tkví nepochybně jedna a táž sukcesivní změna evropské mentality. V jednotlivostech hrály samozřejmě důležitou roli různé faktory; tak pro ubývání počtu čarodějnických procesů měla význam prosazující se centralizace státu - když například ve Francii přestala královská justice v Paříži, počínajíc přibližně rokem 1640, soudně stíhat čarodějnictví, staly se její normy směrodatnými i pro ostatní části země.⁶⁶⁸ Vidíme-li s Muchembledem⁶⁶⁹ v pronásledování čarodějnic mimo jiné součást snahy úřadů o silnější christianizaci obyvatelstva, zejména venkovského, a tím o jeho pevnější ovládnutí, pak můžeme říci, že reformace i protireformace byly do 18. století tak úspěšné, že víra ve zlovolnice byla vskutku natolik zatlačena, že další hony na ně už nebyly nutné. Misto toho se svědomí jednotlivých věřících církevní propagandou nebezpečí stalo tak dalece citlivým na vlastní přestupky vůči církvi a státu, že už bylo zbytečné vydělovat skupinu speciálních viníků.⁶⁷⁰ Svou domestikační a zkázňovací kampaní se centralizovanému státu podařilo, také pomocí pronásledování čarodějnic, učinit - v onom okamžiku dostatečný - krok k "vytvoření spolehlivého člověka".⁶⁷¹

Nejzávažnější z uváděných příčin konce pronásledování je nicméně bezpochyby ta, že elity se distancovaly od víry v čarodějnice; "dalo by se také říci, že se od sebe oddělily různé způsoby myšlení, v jejichž smísení se konkretizoval čarodějnický proces: víra v čarodějnice, po dlouhou dobu součást dogmatické teologie, přijímaná jako taková značnou částí intelektuálů vyšších vrstev, směřovala nyní stále výlučněji k tomu, stát se 'lidovou pověrou'".⁶⁷² Tím také nabývá na významu medicínské, přesněji řečeno psychopatologické vysvětlení. Johann Weyer, osobní lékař vévody z Cleve, napsal roku 1562 dílo proti pronásledování čarodějnic, v němž říká: "Čarodějnice jsou ženštiny, povětšinou slabé myslí, vysokého stáří, nemívají také všech pět pohromadě, a do fantazírování a představ těch ubohých příčinlivých bab, když jsou naplněny melancholií ... se jako docela subtilní duch vloudí d'ábel..."⁶⁷³ Máme co činit s "bláznivými matičkami, posedlými zlým duchem, které se pomátly na rozumu..."⁶⁷³ Zaznívá tu sice ještě starší koncept posedlosti démonem, těžiště výkladu však spočívá v duševních dispozicích.

Přece jen se mi zdá, že i zde je pozoruhodná analogie (byť časově posunutá) ke skepsi vůči charismatické svatosti. Různé příčiny vedly od 16. století k tomu, že v oblasti svatosti začaly vystupovat do popředí spíše jiná kritéria než mystický život. Již byla zmínka o tom, že po Savonarolově aféře se staly církevní úřady podstatně nedůvěřivějšími vůči veškerým prorockým zjevením. Také kritika ze strany reformátorů, mystice nepřátelských, působila na katolíky. Tridentský koncil byl koneckonců i v tomto ohledu reakcí na reformaci. Především ale "ztratily" svěťice - a právě tak čarodějnice - onen "začarovaný svět" (Max Weber⁶⁷⁴), v němž tvořily součást kosmu, pro současníky naprosto smysluplnou. Neboť osvícenství, sekularizace a postupující technizace života implikovaly nutnost zcela jiných závěrů z týchž fenoménů. Zcela jiných, než bylo zvykem ve staré Evropě, prodchnuté co nejhluběji religiozitou, křesťanskou i mimokřesťanskou. Poté, co byla hrozba temnoty a zvuků přírody zatlačena elektrinou a mediálním hlukem, chybí klid a chybějí stíny, které vytvořily senzibilitu a interpretační postoj podstatně odlišné od našich. "Bleskosvod pomůže proti bouři spíše než zavraždění čarodějnice, která ji způsobila."⁶⁷⁵ Pomůže ale také spíše než povolání svěťce, bouřku odvracejícího.

Jen na okraj poznamenejme, že až daleko do 19. století se stále znovu objevovaly vážně míněné pokusy církevních spisovatelů o oživení víry v čarodějnice⁶⁷⁶; byly neúspěšné. Jinak je tomu s vírou v nadsmyslovou moc a ve faktické zásahy svatých do dějin. Tomu věří katolíci stejně jako dříve, což dokazuje provoz na poutních místech, církevně nejen trpěných, nýbrž podporovaných. Dnešní teologové se přesto bojí zaujmout v této věci stanovisko.

Mystikové a čarodějové

Mysticky nadané ženy byly od 13. století v západním křesťanstvu o tolik početnější než podobní muži, že mystika prožitku může být plným právem označena za fenomén vlastní především ženské zbožnosti.⁶⁷⁷ Analogii k tomu tvoří skutečnost, že před rokem 1500 bylo jako čarodějnice pronásledováno přibližně dvojnásobně více žen než mužů.⁶⁷⁸ Počátkem novověku se tento nepoměr podstatně zvýšil. I příslušná literatura, zvláště od vydání *Kladiva na čarodějnice*, se zabývá v první řadě ženami.

Přesto je bezpodmínečně nutno korigovat náš výklad, koncentrovaný zcela na osudy žen, a upozornit na to, že po celou dobu se jak mystická svatost, tak čarodějnictví vyskytovaly právě tak i u mužů, i když příznačně - budiž znovu opakováno - v neskonale menší míře.

Svatí

Jako zástupce středověké mystiky prožitku bychom mohli jmenovat Františka a Aegidia z Assisi, Richarda z Provence, Jindřicha Susa, Mikuláše z Flüe a mnoho jiných. V novověku jsou to třeba Jan Baptista od Početí, Josef z Copertina, Benedikt z Canfieldu, Jan od Kříže, George Fox, Padre Pio a další.⁶⁷⁹

Pro naši otázku je však opět důležité, jak se k nim chovalo jejich okolí. Takřka celou paletu ambivalentních reakcí, které mohlo u "normálních" vyvolat výjimečné náboženské chování, můžeme vidět již v případě blahoslaveného Viléma z Notre-Dame de l'Olive (z Morlanwelzu, kolem 1174-1240).⁶⁸⁰ Byl přítelem první známější mystičky prožitku, blahoslavené Marie z Oignies. V duchu typicky středověkého smyslu pro okázalé jednání pohyboval se tento pekařský tovaryš po svém obrácení po lese, plaze se po čtyřech, a požíral byliny a kořinky, neboť se cítil vinen svým "zvířecím" světským životem. "Když pak lidé z jeho vsi uslyšeli, co viděli pastevci, vyrazili v celých houfech, aby se přesvědčili, je-li pravda, co slyšeli. Když došli tam, kde dlel Boží muž, a spatřili, kterak se pohybuje, podivili se a měli různá mínění: jedni říkali, že to pochází od Boha, jiní to ale popírali a nazývali ho svůdcem, pokrytcem a hlupákem." Když pak kajícímu několik "zbožných a správněji myslících mužů (*sanioris mentis*)" postavilo boudu, "nosil Vilém, plaze se po rukou a nohou a máje radostnou mysl v Pánu, na svých bedrech břímě, kterým ho druzí obtížili..." Mnozí měli ovšem tvrdost jeho života za bláznovství a vysmívali se mu. Hierarchie však byla Vilémovi, který mýtil les, příznivě nakloněna, a od biskupa se mu dostalo kněžského vysvěcení, poté co si sám opatřil potřebné duchovní vzdělání.⁶⁸¹ Přestože chování Viléma z Morlanwelzu bylo neobvyklé i pro katolického světce oné doby, nebyl církevními úřady pronásledován, nýbrž uznáván, zatímco jeho spoluobčané váhali, je-li to pomatenec, podvodník nebo světec. Tehdy, v době počínající "mystické invaze", však nebyla situace taková, aby upadl v podezření z posedlosti nebo magie.

Měnit se situace začala v pozdním středověku, přesněji řečeno od počátku 14. století, kdy se po celé Evropě objevili mystikové a mystičky ve velkém počtu.⁶⁸² Hned uvedeme několik příkladů dnes uznávaných katolických světců, kteří byli za svého života pokládáni za služebníky ďáblů stejně jako ženy, o kterých jsme mluvili. Nejprve ale jeden příklad, který nemá nic společného s mystikou; chceme na něm ukázat, do jaké míry se mohl dokonce dnes proslavený a uctíváný světec dostat do nebezpečí, že skončí jako kacír. Je to další ukázka "náhodnosti", s níž v církevních dějinách vznikal výběr hrdinů a obětních beránek ze skupiny věřících, kteří se vymykali normám: Proti sv. Bernardinovi Sienskému (1380-1444), který ve velkém stylu propagoval uctívání jména Ježíšova, tak oblíbené v pozdějším katolicismu, kázali duchovní, že tím šíří "*signum antichristi*", znamení, že se narodil Antikrist. Spílali mu co tvůrci "satanského kultu", ba nazývali ho samotným

Antikristem.⁶⁸³ Roku 1426 došlo k procesu vedenému papežem Martinem V. V roli žalobců účinkovalo neméně než 52 dominikánů a 10 augustiniánských mnichů.⁶⁸⁴ "V Římě se povídá, že bych měl být poslán na hranici," obával se sám Bernardin.⁶⁸⁵ "Jedni mě chtějí uvařit a druzí upéct."⁶⁸⁶ Papeže se mu nicméně podařilo přesvědčit. V letech 1431 a 1438 byl znovu obžalován z hereze a pokaždé opět osvobozen. I v tomto případě to tedy bylo jedno a totéž, co jedna strana posuzovala jako kacířskou novotu a druhá jako důkaz zbožnosti. Protože se zde prosadilo mínění strany druhé, dostalo se Bernardinovi oltářní úcty. V roce 1721 byl pro celou církev předepsán svátek jména Ježíšova. Dnes existuje několik kongregací, "Holy Name Society" a církevní časopisy jako *The Holy Na-me Journal* nebo *Boletín del Santo Nombre de Jesús*.⁶⁸⁶ Jakby to bylo dopadlo, kdyby i u papeže došli sluchu obavy těch teologů, kteří v takovém uctívání spatřovali odklon k vnějšku? Podobně se vedlo mnoha mystikům. Všechny velké postavy raně novověké španělské spirituality, některé z nich později svatořečené - Jan od Kříže, Ignác z Loyoly, Ludvík Granadský, Jan z Avily - měly potíže s inkvizicí, jež byla v jejich vlasti obzvlášť mocná. Známý je zejména případ zakladatele řádu jezuitů, který sám praktikoval mystiku.⁶⁸⁸ Sv. Ignác byl nejednou vyslýchán inkvizicí a biskupským soudem, k procesu s ním však nedošlo. Popudem k výslechům bylo zčásti také to, že ženy, které učil, "začaly prožívat různá nervózní zjevení".⁶⁸⁹ Dvaadvacet dní byl spoután řetězy v dominikánském klášteře v Salamance, zatímco byla podrobně zkoumána jeho *Kniha exercicií*, aniž bylo nalezeno cokoli zakázaného. Sv. Jan z Avily byl Svatým oficiem na několik dní buď zadržen, nebo mu bylo uloženo domácí vězení.⁶⁹⁰ Toledská inkvizice dala v roce 1635 mučit jistého Matea Rodrigueze za to, že trval na nadpřirozenosti svých zjevení a zapsal je; byl potrestán dvěma sty ranami.⁶⁹¹

Proti mysticky nadaným mužům nepostupovala jen inkvizice španělská. I v Itálii došel občas k úhoně živoucí světec. Poustevník Francesco di Pietrasanta například získal přízeň mnoha kardinálů i samotného papeže Evžena IV., neboť jeho prorocké a extrémní posty oceňovali jako znamení svatosti. Potom se však ukázalo, že "se následkem své nevědomosti celý život oddával d'ábelským iluzím".⁶⁹² Italští kvietisté, kteří se zvlášť intenzívně věnovali pasivním formám mystiky, byli tamními inkvizičními úřady také stíháni.⁶⁹³ Mohli bychom vyjmenovat celou řadu dalších případů.

Reakce okolí na těch nemnoho mužů vykazujících tak zjevné tělesné symptomy milosti jako většina mystiček bývala právě tak kritická, jako tomu bylo často v případě žen. Blahoslavený Jindřich z Grünenworthu († 1396) byl mystikem z hnutí přátel Božích. Když upadl v jásot (*jubilus*), křičel svou radost hlasitě do celého světa, jako třeba Margery Kempeová. Často byl proto z kostela vyhnán, stejně jako ona. "A jeho křik byl tak strašlivý, že si mnoho lidí myslelo, že je posedlý, a byl proto často podroben vymítání."⁶⁹⁴

Občas na muže, uctívané jako světce, padlo podezření i po jejich smrti - stejně jako na mysticky, například na Vilemínu Českou. Papež Bonifác VIII. nechal v roce 1300 na žádost inkvizice exhumovat mrtvolu Armanna Pungilupy z hrobky ve ferrarské katedrále. Jeho krok vyvolal vzburu obyvatel, neboť Pungilupo byl v té době již asi třicet let uctíván jako světec. Nyní však byly jeho nauky zavrženy jako katarské.⁶⁹⁵ Roku 1428 protestoval inkvizitor Heinrich Kalteisen proti kultu Wernera z Oberweselu (z Bacherachu, † 1287), který byl nicméně oslavován oficiální liturgií v trevírské diecézi až do roku 1963.⁶⁹⁶

Na okraj poznamenejme, že srovnatelné problémy se vyskytovaly i mimo církev katolickou. Slavným sporem v dějinách byzantské církve je proces o svatost Symeona Eulaba († 1022).⁶⁹⁷ Je mnoho podobných dokladů⁶⁹⁸ toho, že i tam bylo možné interpretovat jeden a týž jev jako dílo světce, nebo jako dílo čarodějníka.⁶⁹⁹

Čarodějové

Existovali na druhé straně i mnozí muži, kteří se zabývali kouzelnictvím.⁷⁰⁰ Speciálně celá oblast učené magie byla čistě mužskou záležitostí. Věnovali se jí vědci, dvořané i církevní knížata. Dokonce 18 papežů se prý pokoušelo o magii.⁷⁰¹ "Mág žije obvykle ve městě, kulturním místě, a někdy mezi lidmi velkého světa, kteří ho ochraňují. A je to muž, neboť věda je ve středověku vyhrazena mužům. Naproti tomu čarodějnice patří spíše na venkov, žije v skrytosti a je to žena."⁷⁰² Tuto diferenci musíme ovšem brát s rezervou - mnohdy praktikovaly čarodějnice i ve městech, tak jako mužští léčitelé bývali i na venkově.

Ani čarodějnické procesy se nikterak neomezovaly na ženské pohlaví. Oběťmi pronásledování se nestávaly jen ženy, jak bychom se mohli domnívat na základě misogynních traktátů oné doby a jak se dodnes tvrdí v neseriózních publikacích se zjevně ideologickou tendencí. Ze skutečnosti, že z čarodějnictví bývaly obviňovány spíše ženy než muži, nelze vyvozovat, že by snad byly všechny ženy principiálně považovány za čarodějnice. Ani žádná historická také nesdílí hypotézu, že by pronásledování čarodějnic bylo vyhlazovací válkou mužů proti ženám. Však ji také vyvracejí samotné prameny, jak mj. ukázala jedna z historiček. Innsbrucký čarodějnický proces, který roku 1485 vyvolal sám autor *Kladiva na čarodějnice*, ukazuje, že mezi denuncianty, kteří se sami přihlásili a jejichž jména jsou známa, bylo 41 žen a pouhých 15 mužů. "Ke konečným úvahám a otázkám nedávaly podnět paranoidní fantazie dominikánů, nýbrž spousta konkrétního materiálu, který dodávaly ženy zcela vědomě a se zcela zřejmým nepřátelským úmyslem vůči příslušníkům téhož pohlaví."⁷⁰³ Vzhledem k tomu, že obžalované ženy při procesech často obviňovaly jen další ženy a nikoli muže, by se dalo mluvit spíše o válce žen proti ženám, jakkoli teologické a právní zbraně pro tuto válku kovali a používali muži. V čarodějnickém procesu ve Šlesvicku roku 1551 bylo ženami nařčeno z čarodějnictví padesát žen, ale ani jediný muž.⁷⁰⁴ Proč se ženy, které už před sebou beztak neměly nic než smrt, nemstily mužům tím, že by jako kouzelníky udávaly zejména je? Zjevně proto, že i ony se držely stereotypu, podle něhož čarování je především věcí žen, a příslušné události si nevykládaly jako boj mezi pohlavími. Je zjevné, že se tu setkáváme s falešnou projekcí docela nového způsobu výkladu do minulosti.

Mohli bychom to demonstrovat mnoha a mnoha příklady, které stále znovu ukazují, že nikoli muži, ale spíše právě ženy udávaly příslušnice svého pohlaví jako čarodějnice. Když byla Margery Kempeová zajata vojáky vévody bedfordského, byly to podle jejích vlastních údajů právě ženy, kdo "se svými přeslicemi vybíhaly z domů a křičely na ostatní: „Upalte tu lživou heretiku!"⁷⁰⁵ "Takové ženy, které to umějí [totiž čarovat] a zabývají se takovými věcmi, sluší všechny upálit, a ona prý ráda přinese dřevo." To není výrok nějakého nenávisníka žen, je to výpověď ženy, která svědčila v jednom procesu v Luzernu kolem roku 1500.⁷⁰⁶ Když měla Gostanza poraněná místa na rukou, právě "určitá děvčata" (*certe giovane*) ji měla za čarodějnic, která se dovede proměňovat v kočku, a volala: "*la strega, la strega!*" (čarodějnice!).⁷⁰⁷ Předpoklad existence jakéhosi misandrického "sesterstva" žen v dřívějších dobách, který nám podsouvají mnohé feministické autorky, je jen zpětnou projekcí ideálu, neuskutečněného ani v současnosti. Veliké množství pramenů dokazuje právě opak. Na druhé straně se ženy pravděpodobně opravdu někdy spojovaly ke společnému provádění kouzel.⁷⁰⁸ Ponechme stranou, existuje-li zde vztah k fenoménu "ženských paktů" v lidových zvyklostech.⁷⁰⁹

Je nutno také zmínit, že velmi často byla původci obvinění "nevinná" dívka.⁷¹⁰ Obzvláště nápadné je to v severošvédských procesech 17. století, kde se děti a mladí shromažďovali po stovkách, aby vrchnosti udávali dospělé. Jejich po určitou dobu centrální role byla důsledkem buď hromadné hysterie, nebo strašlivé hry.⁷¹¹ S něčím podobným se setkáme ještě u fenoménu posedlosti.⁷¹²

Počet mužů mezi odsouzenými pro čarodějnictví se v celé Evropě pohyboval odhadem kolem 20 procent.⁷¹³ Je ovšem třeba mít na paměti, že v různých regionech a v různých procesech mohly být poměry velmi odlišné. Muže nicméně trestaly úřady většinou poměrně tvrději⁷¹⁴; v některých oblastech byli také častěji postaveni před soud pro předstíranou svatost.⁷¹⁵ Rozhodující byl vždy souběh nejrozličnějších lokálních zájmů a představ: v Luzernu, kde procesy vedli světští soudci, se před soud dostávaly téměř výlučně ženy, zatímco v Lausanne, kde soudili soudci duchovní, byli co obžalovaní předváděni zejména muži⁷¹⁶ - tedy přesně opačně, než bychom očekávali.

Mezi 1119 lidmi, obžalovanými pařížským parlamentem z čarodějnictví mezi lety 1565 a 1640, byla více než polovina mužů.⁷¹⁷ V Pays de Vaud v letech 1539 až 1670 to bylo 42 %.⁷¹⁸ Mezi lety 1300 a 1500 bylo v Anglii souzeno 59 mužů (64 %) a 33 žen (36 %).⁷¹⁹ Dvě třetiny obžalovaných v diecézi Lausanne v průběhu 15. století byli muži.⁷²⁰ V procesech v Horních Rakousích bylo mezi popravenými 69 % mužů, v Korutanech 53 % a ve Vídni 42 %.⁷²¹ Soudní řízení v Salcburku, které vzbudilo velký rozruch v letech 1675-1690, takzvaný "Zauberer-Jackl-Prozess" (proces s kouzelníkem Jacklem), stálo život 36 žen a více než dvojnásobný počet mužů, z čehož 77 bylo mladších 21 let a 56 bylo dokonce ve věku 9 až 16 let.⁷²² V procesech v Krajině činil poměr mužů a žen úhrnem 104 ku 64.⁷²³ Za pronásledování ve Finsku a na Islandě byli oběťmi téměř výlučně muži;⁷²⁴ ve Finsku bylo ve 125 procesech mezi lety 1554 a 1720 obžalováno pouhých 9 žen.⁷²⁵ V Karélii bylo v letech 1650 až 1697 souzeno 60 osob podezřelých z čarodějnictví, mezi

nimiž byly jen dvě ženy.⁷²⁶ Ve všech sicilských autodafé mezi lety 1540 a 1570 tvořily ženy méně než jednu třetinu obžalovaných z kouzelnictví a přibližně tentýž poměr platí pro všechny podobné procesy vedené neapolskou inkvizicí.⁷²⁷ Celkem byly v počátcích procesů, to jest zhruba před rokem 1350, mezi odsouzenými skoro tři čtvrtiny mužů.⁷²⁸ Jevy, které zde zkoumáme, tedy jak stereotyp světce, tak stereotyp čarodějnice, byly primárně specifické pro ženy - čistě statisticky, ale i v představách současníků. Nikoli však výlučně. Jde o fenomény, typické pro určitou dobu, postihující zásadě obě pohlaví, byť s významně vyšší frekvencí právě ženy. Vysvětlovalo se to různě. Každé monokauzální vysvětlení by ovšem bylo chybné. Určitou roli mohlo hrát například to, že s porodem, nemocí a umíráním, tedy s oblastmi, jež bývaly doprovázeny magickými rituály, přicházely do styku zejména ženy.⁷²⁹ Podle starších hodnověrných pramenů z doby před pronásledováním se pravděpodobně čarováním fakticky zabíraly spíše ženy než muži,⁷³⁰ mohla to být kompenzace jejich menší tělesné síly a nižšího sociálního postavení. Užívání léčivých prostředků, ale také jedů, jim jako "vládkyním kuchyně" bylo snáze přístupné.⁷³¹ Pro svou slabší společenskou pozici se ženy (a děti) jistě snáze stávaly obětmi, nemluvě o již zmiňované misogynní tradici křesťanství. Určitou roli hrál asi také proces racionalizace, který započal ve vrcholném středověku a postupně diskvalifikoval iracionálno a přírodu; obojí totiž bylo považováno za základní prvky ženské podstaty, a tak bylo "logické", že právě žena byla spojována se sférou magična. Nadto byl svět obou pohlaví ve středověku rozdělen mnohem více, než se dnes domníváme. Ženy (stejně jako muži) tvořily svá vlastní komunikační společenství, na nichž neměli účast příslušníci druhého pohlaví a která se tudíž mohla jevit nebezpečnými. To se konkretizovalo v trvalém obviňování, že čarodějnice jistě zaučuje do svého umění i jiné ženy. Teologové jako Nider a především Institoris určitě přispěli velkým dílem k tomu, že byl čarodějnický stereotyp připsán jedinému pohlaví. Institoris přece vykřikuje a myslí to vážně: "*Et benedictus altissimus qui virilem speciem a tanto flagitio usque in presem sic preservat in quo utique cum pro nobis nasci et pati voluit, ideo et ipsum privilegiavit.*"⁷³² (A pochválen buď Nejvyšší, že pokolení mužské, v němž se mu přece zachtělo pro nás se narodit a trpět, podnes uchránil takového velkého zločinu, a tím mu také dal přednost.)

Dlouhodobě mohlo mít svůj význam také všeobecné znejistění mužů počínající ve vrcholném středověku, kdy náboženské hnutí žen přineslo nový, do té doby neslýchaný způsob života, kterým žily bekyně.⁷³³ Pokus žen emancipovat se od vlády mužů vyvolal agresivní reakce. Změna postavení žen, v představách šlechty formulovaná uctíváním žen u truobadúrů, truvérů a minesengrů, také z dlouhodobého hlediska zlepšila jejich faktickou životní situaci, neboť ideál dvorské lásky byl oživen a potom i recipován širšími vrstvami měšťanstva. Již ve dvorském románu se tento ideál vztahoval nejen na cizí dámy, ať vdané či nezadané, ale i na manželky, i toto vyšší oceňování ženy, jakkoli pozvolna se projevovalo, mohlo přinejmenším u vzdělaných teoretiků pronásledování čarodějnic spolupůsobit na jejich misogynii ve formě konzervativní protireakce.⁷³⁴

Faktorem, který v otázce podílu obětí z hlediska, pohlaví dosud nebyl brán na vědomí, je také zjevně větší dispozice žen k produkci paranor-málních jevů (ať už má jakékoli příčiny). Proto to byly primárně ženy, komu byla přiznávána mystická svatost, a proto primárně ženám byly přiznávány magické schopnosti.

Pozn. aparát: 599-734